

PA081: Programování numerických výpočtů

8. Modelování experimentálních dat, metoda nejmenších čtverců

Aleš Křenek

jaro 2019

Modelování experimentálních dat

- ▶ v experimentu naměříme v bodech x_i hodnoty y_i
  - ▶ x může být libovolná veličina: čas, napětí, poloha, ...
- ▶ chování systému popisujeme modelem $y = \mathbf{M}(x)$
- ▶ model závisí na sadě parametrů a_i , tj.

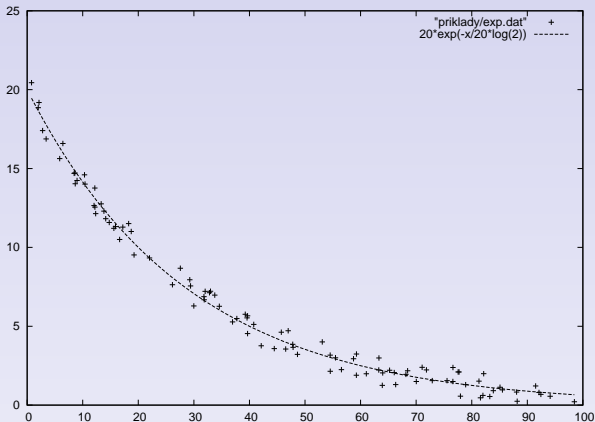
$$y = \mathbf{M}(x, a_1, \dots, a_M)$$

- ▶ hledáme takové hodnoty a_i , pro něž model odpovídá nejlépe experimentu

Modelování experimentálních dat

Příklad

- ▶ radioaktivní rozpad $N = N_0 e^{-\frac{t \ln 2}{T}}$
- ▶ N je počet atomů ve vzorku (N_0 v čase $t = 0$), T poločas rozpadu

Metoda nejmenších čtverců

Odvození

- ▶ „Jaká je pravděpodobnost, že konkrétní sada parametrů a_i je správná?“
  - ▶ špatně položená otázka
  - ▶ neexistuje „náhodná veličina modelů“
  - ▶ naopak, náhodnou veličinou jsou měřená data zatížena chybou
- ▶ tedy „Při daných parametrech a_i , jaká je pravděpodobnost měření (x_i, y_i) ?“

Metoda nejmenších čtverců

Odvození

- ▶ „Jaká je pravděpodobnost, že konkrétní sada parametrů a_i je správná?“
  - ▶ špatně položená otázka
  - ▶ neexistuje „náhodná veličina modelů“
  - ▶ naopak, náhodnou veličinou jsou měřená data zatížená chybou
- ▶ tedy „Při daných parametrech a_i , jaká je pravděpodobnost měření (x_i, y_i) ?“
  - ▶ nulová, je-li y spojitá veličina
  - ▶ musíme přidat „plus/minus odchylka měření Δy “
- ▶ model považujeme za správný, maximalizuje-li tuto pravděpodobnost
  - ▶ i tak je to velmi intuitivní konstrukce

Metoda nejmenších čtverců

Odvození

- ▶ předpokládáme normální rozložení chyby měření
- ▶ pravděpodobnost výskytu dané sady měření

$$\prod e^{-\frac{1}{2} \left(\frac{y_i - \mathbf{M}(x_i)}{\sigma} \right)^2} \Delta y$$

- ▶ maximalizace odpovídá minimalizaci logaritmu, tj.

$$\left(\sum \frac{(y_i - \mathbf{M}(x_i))^2}{2\sigma^2} \right) - N \ln \Delta y$$

- ▶ $N, \sigma, \Delta y$ jsou konstanty

Metoda nejmenších čtverců

Poznámky

- ▶ rozložení chyby všech měření nemusí být stejné
  - ▶ používá se modifikovaná funkce

$$\chi^2 = \sum \frac{(y_i - \mathbf{M}(x_i))^2}{2\sigma_i^2}$$

Metoda nejmenších čtverců

Poznámky

- ▶ rozložení chyby všech měření nemusí být stejné
  - ▶ používá se modifikovaná funkce

$$\chi^2 = \sum \frac{(y_i - \mathbf{M}(x_i))^2}{2\sigma_i^2}$$

- ▶ rozložení chyby nemusí být normální
  - ▶ počet měření v jednom bodě bývá příliš malý
  - ▶ zatížení chybou typu „někdo kopl do váhy“
  - ▶ metoda je na takové chyby nepřiměřeně citlivá
  - ▶ tzv. robustní statistiky

Metoda nejmenších čtverců

Poznámky

- ▶ rozložení chyby všech měření nemusí být stejné
  - ▶ používá se modifikovaná funkce

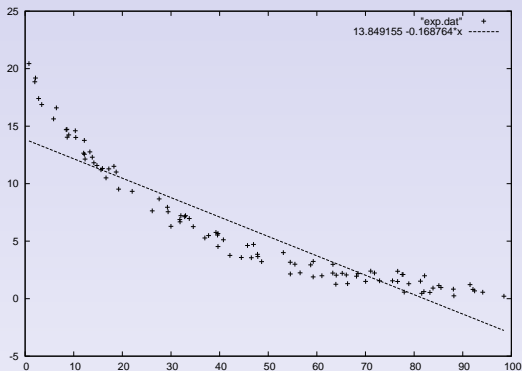
$$\chi^2 = \sum \frac{(y_i - \mathbf{M}(x_i))^2}{2\sigma_i^2}$$

- ▶ rozložení chyby nemusí být normální
  - ▶ počet měření v jednom bodě bývá příliš malý
  - ▶ zatížení chybou typu „někdo kopl do váhy“
  - ▶ metoda je na takové chyby nepřiměřeně citlivá
  - ▶ tzv. robustní statistiky
- ▶ systematická chyba
  - ▶ např. špatně kalibrovaný přístroj, závislost na související veličině

Metoda nejmenších čtverců

Zhodnocení vypočtených parametrů

- ▶ minimalizací χ^2 se téměř vždy hodnot a_i dopočítáme
- ▶ nevypovídá to ještě nic o kvalitě modelu
- ▶ např. lineární model radioaktivního rozpadu

Metoda nejmenších čtverců

Zhodnocení vypočtených parametrů

- ▶ „chi by eye“ nebo seriózní statistické zhodnocení
- ▶ hodnotíme pomocí *regularizované gamma funkce*
  - ▶ funkce konkrétního χ^2 a počtu stupňů volnosti ($N - M$)

$$Q\left(\frac{N - M}{2}, \frac{\chi^2}{2}\right)$$

- ▶ viz např. http://en.wikipedia.org/wiki/Incomplete_gamma_function
  - ▶ pravděpodobnost, že zcela náhodně vybraný vzorek (x_i, y_i) dá větší hodnotu χ^2
- ▶ čím větší tím lepší
  - ▶ $Q > 0.1$ je v pořádku
  - ▶ $Q \in [0.001, 0.1]$ je podezřelý, ale stále přijatelný, není-li distribuce chyb měření zcela normální, resp. je mírně podceněná
  - ▶ $Q < 0.001$ znamená špatný model nebo zcela nesmyslné měření

Lineární regrese

- ▶ data prokládáme přímkou $a + bx = 0$
- ▶ obecnější než se zdá na první pohled
  - ▶ data (x, y) lze předem libovolně (nelineárně) transformovat na (x', y')
- ▶ minimalizovaná funkce

$$\chi^2(a, b) = \sum \frac{(y_i - a - bx_i)^2}{2\sigma_i^2}$$

- ▶ minimum v bodě nulových prvních derivací

$$0 = \frac{\partial \chi^2}{\partial a} = -2 \sum \frac{y_i - a - bx_i}{\sigma_i^2}$$

$$0 = \frac{\partial \chi^2}{\partial b} = -2 \sum \frac{x_i(y_i - a - bx_i)}{\sigma_i^2}$$

- ▶ vhodným vyjádřením faktorů $S, S_x, S_y, S_{xx}, S_{xy}$
  - ▶ součty zlomků konstruovaných z x_i, y_i, σ_i
  - ▶ vše jsou to tady konstanty
- ▶ řešíme systém lineárních rovnic

$$\begin{aligned}Sa + S_x b &= S_y \\ S_x a + S_{xx} b &= S_{xy}\end{aligned}$$

- ▶ získáme řešení, ale nevíme nic o jeho kvalitě
  - ▶ odhad podle grafu nebo výpočet Q
  - ▶ uvedená lineární regrese na radioaktivní rozpad začíná být přijatelná až když připustíme $\sigma_i > 1.6$

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

SAXS

Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

Obecný model

- ▶ $\mathbf{M}(x, a_1, \dots, a_M)$ je nelineární funkce v a_i
  - ▶ nelinearita v x by nevadila, viz dále
- ▶ výpočet minimálního χ standardními optimalizačními metodami
- ▶ existují speciální varianty právě pro tvar funkce

$$\chi^2(a_1, \dots, a_M) = \sum \frac{(y_i - \mathbf{M}(x_i, a_1, \dots, a_M))^2}{2\sigma_i^2}$$

- ▶ včetně verzí s dostupnými prvními i druhými derivacemi
- ▶ díky speciálnímu použití další triky
- ▶ konkrétní metody
  - ▶ Levenberg-Marquardt
  - ▶ Moré
- ▶ např. NAG library

- ▶ model $\mathbf{M}(x, a_1, \dots, a_M)$ je lineární kombinace

$$\mathbf{M}(x, a_1, \dots, a_M) = \sum a_j X_j(x)$$

- ▶ linearita ve smyslu parametrů modelu a_j
- ▶ základní funkce X_j mohou být jakékoli
  - ▶ pro vyhodnocení modelu se použijí jen jejich konkrétní hodnoty v bodech x_i
- ▶ opět minimalizujeme χ^2
- ▶ definujeme matici $\mathbf{A}$ a vektor $\mathbf{b}$

$$A_{ij} = \frac{X_j(x_i)}{\sigma_i} \quad b_i = \frac{y_i}{\sigma_i}$$

Modelování experimentálních dat

Metoda nejmenších čtverců

Lineární regrese

Obecný model

Lineární modely

SAXS

Vícerozměrná data

Metoda nejmenších absolutních odchylek

Regularizace

- ▶ derivováním dostáváme M rovnic pro $k = 1, \dots, M$

$$0 = \sum_i \frac{1}{\sigma_i^2} \left(y_i - \sum_j a_j X_j(x_i) \right) X_k(x_i)$$

- ▶ po úpravách v maticovém vyjádření

$$(\mathbf{A}^T \mathbf{A}) \mathbf{a} = \mathbf{A}^T \mathbf{b}$$

- ▶ řešení bývá citlivé na zaokrouhlovací chyby
- ▶ preferovaná technika je QR rozklad

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

**Lineární
modely**

SAXS

Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

Lineární modely

Rozklad na singulární hodnoty

- ▶ model nemusí být dokonalý, mohou se objevit téměř lineární závislosti
  - ▶ některé základní funkce nebo jejich kombinace jsou pro danou datovou sadu irelevantní
- ▶ vede na téměř singulární matici
  - ▶ standardní metody inklinují k velkým hodnotám irelevantních parametrů
- ▶ SVD dokáže tyto problémy identifikovat
- ▶ algoritmus přímo hledá nejbližší řešení, tj. minimalizuje

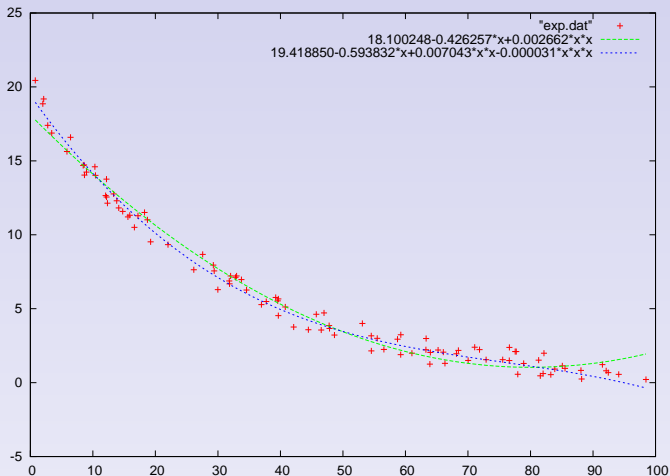
$$|\mathbf{Aa} - \mathbf{b}|^2$$

- ▶ zároveň detekuje problematické funkce

Lineární modely

Rozklad na singulární hodnoty

- ▶ stejná data, kvadratické a kubické funkce

- Modelování experimentálních dat
- Metoda nejmenších čtverců
- Lineární regrese
- Obecný model
- Lineární modely**
- SAXS
- Vícerozměrná data
- Metoda nejmenších absolutních odchylek
- Regularizace

- ▶ tabulka singulárních hodnot pro různé řády polynomu

řád	σ_i				
1	5.18	537.24			
2	39654.25	3.51	134.10		
3	31922200.00	66338.90	564.94	25.73	
4	2685350000.00	4133810.00	19913.70	272.78	99.50

- ▶ koeficienty u x^n pro $n > 4$ jsou téměř nulové

Komplexní příklad – SAXS

- ▶ *Small Angle X-ray Scattering*
- ▶ analytická metoda přinášející informace o struktuře molekuly
  - ▶ ve vodním roztoku – přirozené prostředí pro biochemii
  - ▶ relativně levný a nenáročný experiment
- ▶ RTG paprsek se v kontaktu s atomem rozptýlí
  - ▶ je-li v dráze odchýleného paprsku další atom, dochází k interferenci
  - ▶ detektor měří intenzitu záření v celém rozsahu rozptylu
- ▶ molekuly jsou v roztoku v náhodné orientaci
  - ▶ měřená křivka je průměrem všech možných orientací

- ▶ sada obrázků
  - ▶ rozlišení ~ 20 Mpix
  - ▶ monochromatické - jen intenzita
- ▶ křivka SAXS
  - ▶ závislost $\log I$ na $q = 4\pi \sin \theta / \lambda$
(θ - úhel odchylení, λ - vlnová délka)
  - ▶ získána průměrem v kruzích
  - ▶ cca. 2000 bodů (hodnot q)
- ▶ informace o chybě
  - ▶ spolehlivá, průměrovaných pixelů je mnoho

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

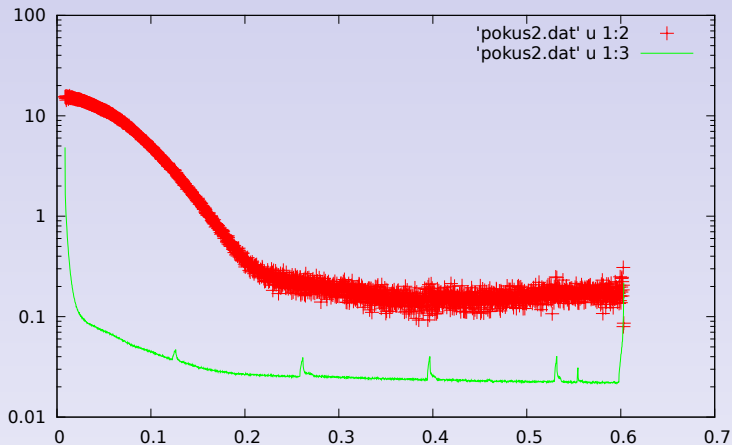
SAXS

Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

Experimentální data

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

SAXS

Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

- ▶ předpokládaná struktura molekuly
  - ▶ 3D model
  - ▶ typy atomů
  - ▶ jejich polohy $\Rightarrow$ vzájemné vzdálenosti
- ▶ dodatečné parametry
  - ▶ chování solventu (vody)
  - ▶ anomálie na povrchu molekuly
    - ▶ voda se zahušťuje nebo ředí podle povrchových vlastností
  - ▶ měřítko křivky
    - ▶ jde o tvar, absolutní hodnota nemá přímý smysl
- ▶ funkce $cI(q, c_1, c_2)$

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

SAXS

Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

Regrese modelu

- ▶ lineární model pouze v c , nelineární v c_1, c_2
- ▶ minimalizujeme funkci

$$\chi^2 = \frac{1}{2(N-1)} \sum_{i=1}^N \left(\frac{I_{\text{exp}}(q_i) - cI(q_i, c_1, c_2)}{\sigma_i} \right)^2$$

- ▶ v rozumném rozsahu c, c_1, c_2 pouze 1 lokální minimum
  - ▶ bylo by možné přímo optimalizovat
  - ▶ neděláme kvůli složitějšímu případu (viz dále)

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

SAXS

Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

- ▶ lineární model pouze v c , nelineární v c_1, c_2
- ▶ minimalizujeme funkci

$$\chi^2 = \frac{1}{2(N-1)} \sum_{i=1}^N \left(\frac{I_{\text{exp}}(q_i) - cI(q_i, c_1, c_2)}{\sigma_i} \right)^2$$

- ▶ v rozumném rozsahu c, c_1, c_2 pouze 1 lokální minimum
  - ▶ bylo by možné přímo optimalizovat
  - ▶ neděláme kvůli složitějšímu případu (viz dále)
- ▶ zafixujeme c_1, c_2 a derivujeme

$$\frac{d\chi^2}{dc} = \frac{1}{2(N-1)} \sum_{i=1}^N \frac{2(I_{\text{exp}}(q_i) - cI(q_i, c_1, c_2))}{\sigma_i} \frac{(-I(q_i, c_1, c_2))}{\sigma_i}$$

Modelování ex-
perimentálních
datMetoda
nejmenších
čtvercůLineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

SAXS

 Vícerozměrná
dataMetoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

- ▶ optimální hodnota

$$c = \frac{\sum_{i=1}^N \frac{I_{\text{exp}}(q_i) I(q_i, c_1, c_2)}{\sigma_i^2}}{\sum_{i=1}^N \frac{I(q_i, c_1, c_2)^2}{\sigma_i^2}}$$

- ▶ počítáme opakovaně pro různé hodnoty c_1, c_2
  - ▶ držíme se smysluplných intervalů
  - ▶ stačí 20×80 výpočtů
- ▶ ze všech vybereme tu s nejmenším χ^2
- ▶ celkem $1600N$ vyhodnocení $I(q, c_1, c_2)$
  - ▶ složitost $I(q, c_1, c_2)$ je $O(M^2)$ v počtu atomů

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

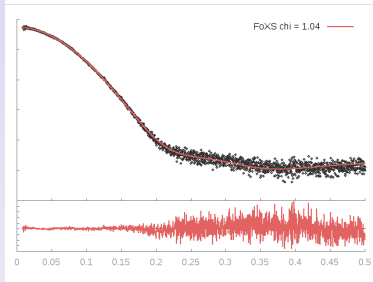
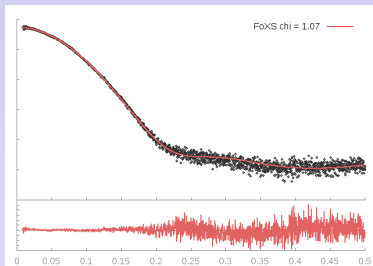
SAXS

Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

Regrese modelu

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

SAXS

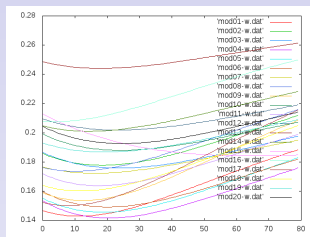
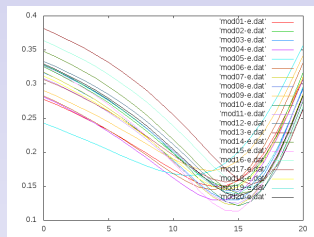
Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

- ▶ molekula může existovat ve více tvarech
  - ▶ spontánně přechází mezi nimi
  - ▶ v roztoku existují všechny současně
  - ▶ SAXS křivka je jejich průměrem
- ▶ počítáme s více modely $I_j(q, c_1, c_2), j = 1, \dots, K$
- ▶ každému přiřadíme váhu w_j a kombinujeme je lineárně
- ▶ omezení $\sum w_j = 1$

- ▶ různá citlivost na změny c_1, c_2

- ▶ vzniká mnoho lokálních minim

- ▶ opět iterujeme různé hodnoty c_1, c_2
- ▶ zavedeme substituci $w'_j = cw_j$
  - ▶ parametr c následně zrekonstruujeme $c = \sum w'_j$
  - ▶ můžeme si dovolit - regrese netáhne k falešnému řešení
- ▶ řešíme globální optimalizací pro $c_1, c_2, w_1, \dots, w_K$ s omezením $0 \leq w_i \leq 1$

Modelování experimentálních dat

Metoda nejmenších čtverců

Lineární regrese

Obecný model

Lineární modely

SAXS

Vícerozměrná data

Metoda nejmenších absolutních odchylek

Regularizace

- ▶ opět iterujeme různé hodnoty c_1, c_2
- ▶ zavedeme substituci $w'_j = cw_j$
  - ▶ parametr c následně zrekonstruujeme $c = \sum w'_j$
  - ▶ můžeme si dovolit - regrese netáhne k falešnému řešení
- ▶ řešíme globální optimalizaci pro $c_1, c_2, w_1, \dots, w_K$ s omezením $0 \leq w_i \leq 1$
- ▶ lze čekat, že některá w_j budou irelevantní
- ▶ Powellova metoda BOBYQA
  - ▶ startujeme z více bodů

Modelování experimentálních dat

Metoda nejmenších čtverců

Lineární regrese

Obecný model

Lineární modely

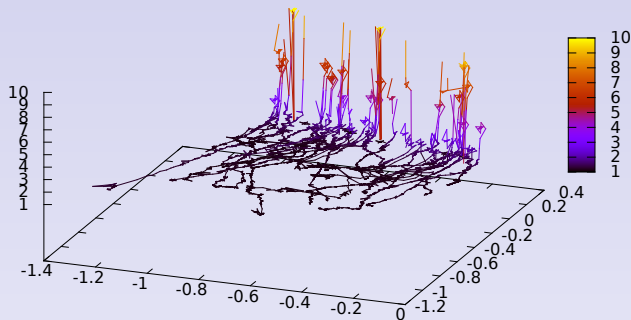
SAXS

Vícerozměrná data

Metoda nejmenších absolutních odchylek

Regularizace

Flexibilní molekuly

Modelování experimentálních dat

Metoda nejmenších čtverců

Lineární regrese

Obecný model

Lineární modely

SAXS

Vícerozměrná data

Metoda nejmenších absolutních odchylek

Regularizace

- ▶ místo dvojic (x_i, y_i) máme $(\mathbf{x}_i, y_i)$
  - ▶ $\mathbf{x}$ je k -rozměrný vektor
- ▶ model $\mathbf{M}$ je funkce $\mathbb{R}^k \rightarrow \mathbb{R}$
- ▶ jinak se nic nemění
  - ▶ minimalizujeme vůči parametrům
  - ▶ základní funkce se pouze vyhodnocují v $\mathbf{x}_i$
  - ▶ není třeba derivovat podle složek $\mathbf{x}_i$

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

SAXS

Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

- ▶ místo dvojic (x_i, y_i) máme $(\mathbf{x}_i, y_i)$
  - ▶ $\mathbf{x}$ je k -rozměrný vektor
- ▶ model $\mathbf{M}$ je funkce $\mathbb{R}^k \rightarrow \mathbb{R}$
- ▶ jinak se nic nemění
  - ▶ minimalizujeme vůči parametrům
  - ▶ základní funkce se pouze vyhodnocují v $\mathbf{x}_i$
  - ▶ není třeba derivovat podle složek $\mathbf{x}_i$
- ▶ obecněji $\mathbf{M}: \mathbb{R}^k \rightarrow \mathbb{R}^l$
  - ▶ potřebujeme vhodnou metriku na $\mathbb{R}^l$
  - ▶ počítáme se vzdáleností $|y_i, \mathbf{M}(\mathbf{x}_i)|$ podle ní

Modelování ex-
perimentálních
dat

Metoda
nejmenších
čtverců

Lineární
regrese

Obecný model

Lineární
modely

SAXS

Vícerozměrná
data

Metoda
nejmenších
absolutních
odchylek

Regularizace

Metoda nejmenších absolutních odchylek

- ▶ metoda nejmenších čtverců minimalizovala

$$\sum (y_i - \mathbf{M}(x_i, a_1, \dots, a_M))^2$$

tj. normu řádu 2

- ▶ metoda **nejmenších absolutních odchylek** minimalizuje normu řádu 1

$$\sum |y_i - \mathbf{M}(x_i, a_1, \dots, a_M)|$$

Metoda nejmenších absolutních odchylek

Výhody a nevýhody

- ▶ větší robustnost
  - ▶ méně citlivá na odlehlé případy
  - ▶ nemají kvadratickou váhu, snáz se „přebijí“
- ▶ menší stabilita
  - ▶ malý posun v x může mít velký vliv na výsledné řešení
- ▶ nejednoznačné řešení
  - ▶ lineární členy se vzájemně kompenzují proti posunu v ose y
- ▶ interaktivní srovnání na lineární regresi:
  - ▶ http://www.math.wpi.edu/Course_Materials/SAS/tablets/7.3/73_choices.html

Metoda nejmenších absolutních odchylek

Výpočet

- ▶ nejmenší čtverce
  - ▶ derivace kvadratické funkce
  - ▶ vede na systém lineárních rovnic
- ▶ absolutní odchylky
  - ▶ úloha lineárního programování
  - ▶ např. Barrodale-Robertsův algoritmus

- ▶ místo minimalizace výrazu $\|A\mathbf{a} - \mathbf{b}\|^2$ minimalizujeme

$$\|A\mathbf{a} - \mathbf{b}\|^2 + \|\Gamma\mathbf{a}\|^2$$

s vhodně volenou maticí Γ (Tikhonovova regularizace)

- ▶ podobně jako u nejmenších čtverců je řešením

$$(A^T A - \Gamma^T \Gamma)^{-1} A^T \mathbf{b}$$

- ▶ volbou Γ zvýhodňujeme nějaké řešení
  - ▶ např. $\Gamma = \alpha I$ preferuje menší normu

Regularizace

Vztah k SVD

- ▶ rozklad A na signgulární hodnoty $A = U\Sigma V^T$
- ▶ potom řešení regularizovaného problému s $\Gamma = \alpha I$ je

$$V\Sigma'U^T b \quad \text{kde prvky } \Sigma \text{ jsou } \frac{\sigma_i}{\sigma_i^2 + \alpha^2}$$

tj. α významněji ovlivní právě „skoro nulové“ singulární hodnoty